

Utjecaj Katoličke crkve na svjetovne progone vještica u Zagrebu u ranom novom vijeku

U radu se raspravlja o nekim pitanjima koja su se pojavila za vrijeme nastanka autorova diplomskog rada pod naslovom *Svjetovna suđenja i progoni zbog čarobnjaštva i hereze te progoni vještica u Zagrebu i okolici tijekom ranog novog vijeka*. Na početku se ukratko opisuju ciljevi rada kako bi se uvelo u pitanja o utjecaju Katoličke crkve na sama svjetovna suđenja. Omeđuje se razdoblje proučavanja teme na starije od 1380. do 1611. i novije od 1611. do 1758. godine. Slijedi rasprava o prijelomnoj 1611. godini kad je održan crkveni sinod u Trnavi i o potvrdi Hrvatskog sabora zaključaka donesenih na njoj (navode se izvori za oba događaja). Raspravlja se o crkvenom utjecaju na događaje izvan propovjedaonice koji su imali za posljedicu svjetovne progone vještica i ostalih praznovjerja. Zatim se raspravlja o utjecaju poznatoga njemačkog zakonika, tzv. Ferdinandeje, iz 1656. godine. Referat se nastavlja promišljanjem o utjecaju novopridošloga isusovačkog reda u Zagreb 1606. godine i o eventualnim utjecajima na događaje iz 1611. godine i kasnije. Potom se, sve do kraja rada govori o svjetovnim progonima protiv vještica i dodirima s Crkvom kao institucijom koja ima kulturni i moralni utjecaj na život građana Gradeca, Kaptola i okolice toga doba, a čije je područje autor proučavao.

1. Uvod

Ovaj je rad obrada dijela rezultata sakupljenih u diplomskom radu *Svjetovna suđenja i progoni zbog čarobnjaštva i hereze te progoni vještica u Zagrebu i okolici tijekom ranog novog vijeka* koji je 2009. godine obranjen na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.¹ Cilj diplomskog rada bio je prikazati situaciju između 1360. i 1758. godine u Zagrebu (odnosno Gradecu, Kaptolu, na njihovim posjedima i u okolici) u kojem su se događali svjetovni procesi protiv vještica. Ti su procesi ostali u pisanim tragovima sudskih zapisnika i drugih izvora te je bilo potrebno napraviti usustavljen popis svih osuđenih s pripadajućim podacima i na taj način stvoriti bazu podataka koju sam i detaljno kronološki opisao. Drugi je cilj bio proći svu postojeću historiografsku literaturu dosad objavljenu u nas, a koju objavili sljedeći istraživači: Bogoslav Šulek, Ivan Krstitelj Tkaličić, Emilij Laszowski, Ivan Bojničić, Viktor Kučinić, Lujo Thaller,

¹ Ovaj je rad pročitan na Trećem kongresu hrvatskih povjesničara na Braču 2008. godine.

Vladimir Deduš, Vladimir Bayer, Zoran Čiča, Tomislav Hruškovec i drugi, te je komentirati prikazujući njihove prednosti i nedostatke u metodama istraživanja.² Treći je cilj bio popisati svu zakonsku pozadinu za svjetovne progone i shvatiti na čemu su se oni temeljili s gledišta kazneno-procesnog prava u povijesnom kontekstu.³

Kako je rad nastajao i širio se prema svome konačnom opsegu, tako se počeo otvarati niz zanimljivih pitanja koja je trebalo proučiti ili pripremiti za proučavanje. Tako dolazimo i do teme ovog rada koja je ujedno jedno od tih pitanja. Utjecaj Katoličke crkve na svjetovne progone vještica u Zagrebu u ranome novom vijeku poprilično je diskutabilno poglavlje tog dijela mog istraživanja. Iako podaci u diplomatskom radu počinju od srednjeg vijeka (od ožujka 1360. kao polazišne godine kad je održano najstarije dokumentirano suđenje vješticama Alici i Margareti na Griču),⁴ od ukupno 252 imena, svega su 24 između godina 1360. i 1611. godine. Sva ostala pripadaju razdoblju od stotinu i četrdeset godina poslije (između 1611. i 1758. godine). Postavlja se prvo pitanje: „Zašto je 1611. godina tako prijelomna i važna te što se dogodilo da nakon nje počinje neizmjereno veći broj procesa protiv vještica u Zagrebu?“

2. Izvori vezani uz prijelomno razdoblje

Prvog dana mjeseca kolovoza 1611. zaključen je provincijalni crkveni sinod u Trnavi, a koji je donio sljedeću odluku:

„Čaranja, vraćanja, gatanja, proricanja i praznovjerje vidanja bolesti i rana tajnim riječima i znacima izvršenim u određeno vrijeme i na određenom mjestu, imaju se opetovano žigosati pred sabranim narodom. A ako se opazi da su neki upleteni u takva čarobnjaštva, na njih neka župnik hitno upozori biskupa“ (*Incantationes, magiae, divinationes, sortilegia, cheiromantiaem, supersticiosae curationes infirmitatum ac vulnerum per verba ac signa occulta certo tempore ac loco facta, crebro pro concione reprehendantur. Et si qui huiusmodi maleficiis irretiti intelligantur, de iis episcopum mature admoneat parochus*).⁵

Zanimljivo je da je Ivan Krstitelj Tkalčić u svome prvom djelu *Parnice proti vješticama u Hrvatskoj*, navevši taj izvor, objasnio kako se „u svih ovdje spomenutih vještičkih parnicah neima ni najmanjega traga, da bi se naša domaća duhovna vlast, baš ni toliko, koliko je pod noptom crna, uplitala bila u progonstvo vještica“.⁶ Na sinodi u Trnavi u ime zagrebačke dijeceze nazočni su bili biskup Šimun

² VUKELIĆ 2009, 14-20.

³ VUKELIĆ 2009, 21-38.

⁴ VUKELIĆ 2009, 57. Slučajevi 1 i 2.

⁵ Constitutiones synodales ecclesiae zagrabiensis, Zagrabiae, 1805, pag. 29. (cap. III, n. IV.)

⁶ TKALČIĆ 1891, 90.

Bratulić i Gjuro Otačić, kanonik i arhiđakon zagrebački. No, Tkalčić je zaboravio da se Crkva u 17. stoljeću više nije trebala toliko uplitati u progone kada su od nje već odavno bili potaknuti i u punom jeku u Europi prebačeni u ruke daleko učinkovitijih svjetovnih sudova koji su takve zločine (čarobnjaštva) sudili kao i ostale. Inkvizicija je pokrenula prve progone, uspostavila sustav torture, napisala glavni udžbenik (*Malleus Maleficarum* Heiniricha Institorisa i Jakoba Sprengera iz 1487.) te niz drugih stvari te se onda pobrinula da se sve to proslijedi svjetovnim vlastima. Odluka sinoda u Trnavi, nasuprot Tkalčićevu uvjerenju, samo će, čini se, još više potaknuti progone na našim područjima jer ono što je za Crkvu tek „osuda s propovjedaonice“, svjetovnim institucijama postaje vrlo ozbiljna stvar, pogotovo kad je riječ o „žigosanju pred sabranim narodom“ (misli se verbalnom) koji je vrlo bogobojazan i sluša što njegovi duhovni učitelji imaju za reći.⁷ Pa tako slijedi i potvrda u prilog mojoj tezi koja se jasno vidi u zaključku Hrvatskog sabora, održana nekoliko mjeseci kasnije 25. listopada 1611. godine.

„Iz zakonskih članaka gospode staleža i redova kraljevina Hrvatske i Slavonije, zaključenih na njihovu saboru, koji je po sazivu presvijetloga gospodina grofa Tome Erdödyja od Monyorokereka i t. d., bana, održan u kraljevskom gradu na Gričkome Brdu dvadeset i petog (dana) mjeseca listopada godine 1611. i zaključeno: Prečasni gospodin Petar Domitrović, izabrani biskup crkve zagrebačke, predložio je svečano staležima i redovima kraljevine **zaključke najnovijeg sinoda trnavskog**, koje su isti staleži i redovi, **kao najpokorniji sinovi matere crkve, dobrohotno prihvatili** (op. a.). Pročitao Stjepan Patačić, zamjenik protonotara kraljevstva: Isti vlastoručno. Mjesto pečata kraljevine Slavonije“ (*Ex Articulis D.D. SS. et OO. Croatiae et Slavoniae regnorum in generali ipsorum congregatione ex edicto III. D. Comitum Thomae Erdödy de Monyorókerék etc. bani in civitate regia Montis Graecensis 25. mensis Octobris anno 1611, celebrata, conclusis: Reverendissimus D. Petrus Domitrovich electus episcopus ecclesiae zagrabiensis Constitutiones modernae synodi Tyrnaviensis SS. et OO. regni solemniter praesentavit, quas iidem SS. et OO. regni tamquam obsequentissimi matris ecclesiae filii benevole acceptarunt. Lecta per Stephanum Pattachich Vice Proto-Notarium regni, m. p. L. S. regni Sclauoniae. – Const. synod. I. c. pag. 35.*)⁸

Tkalčić o tome tvrdi: „Prema tomu zaključku dužnost je samo svećenstva bila govoriti sa propovjedaonice proti sujevjerju i tim ga triebiti, a one, koji bi se o njem ogriješili ili tvrdovrati bili, dojaviti biskupu ili duhovnoj vlasti; ali ne da ih ona sudbeno progoni i svjetskom sudu za daljnji progon izruči, već samo crkvenim kaznama ‘poenas poenitentiales’, kao: postom, pokorom ili izobćenjem proti njim postupa“.⁹ Potom u tekstu govori da je svjetovna vlast bila uporna i da joj Crkva

⁷ VUKELIĆ 2009, 23.

⁸ Constitutiones synodales ecclesiae zagrabiensis, Zagrabiae, 1805., pag. 35, nota.

⁹ TKALČIĆ 1891, 92.

nikako nije mogla objasniti to da su čaranja luda i smiješna. Napomenuo bih kako Tkalčiću na samome kraju 19. stoljeća ipak možda nije bilo najjasnije da je samo dva stoljeća prije njega razmišljanje svjetovne i crkvene vlasti vrlo slično i da je svjetovna vlast reagirala običajnim pravom ili donesenim odlukama u koje su duboko inkorporirani bili stavovi Katoličke crkve i kao takvi neodvojivi od kulturnoga i tradicijskoga kruga kojem je zagrebačko područje pripadalo. Stoga mislim da se na ovim dvama primjerima vrlo jasno može vidjeti kako je jedna crkvena odluka sinoda Katoličke crkve odobrenjem Hrvatskoga sabora nekoliko mjeseci poslije odmah postala svjetovna i pravna. Time će se itekako udariti temelji daljnjih progona koji će svoj zenit doživjeti samo sedamdesetak godina kasnije. Osim toga, Tkalčić i opet nije u pravu kad govori da Crkva nema veze s progonima jer nam je itekako poznato da suđenja nisu samo bila na Gradecu već i na Kaptolu, i to mnoga, a koje je Crkva vodila kao feudalni gospodar. Crkva je tamo oduvijek imala pravo suditi stanovnicima svojih posjeda i u svjetovnim stvarima o čemu postoji zapis u Statutu Zagrebačkog kaptola iz 1334. godine. U mojim istraživanjima našao sam dvanaest takvih slučajeva u razdoblju od 1699. do 1743. godine od kojih je zasigurno pet završilo spaljivanjem, dok je za ostale rezultat procesa nepoznat iako je za sve slučajeve poznato da je vršena tortura nad osumnjičenima.¹⁰ Također, poznati su i primjerci pisama raznih župnika koji su pozivali svjetovne vlasti da dođu srediti situaciju s vješticama u njihovim župama (primjerice, pismo župnika Mirka Petkovića iz župe u Vrapču županu zagrebačke županije Ivanu Juršiću, datirano 30. ožujka 1757. godine).¹¹

3. Utjecaj isusovačkog reda (*Collegium Zagrabienensis Societatis Jesu*)

Još jedna od zanimljivih pojava toga doba, a o kojoj Tkalčić u svojim djelima nije spomenuo ni riječi, jest dolazak isusovaca u Zagreb. Isusovci dolaze u Zagreb 1606. godine, dakle pedesetak godina nakon svog osnutka i već sljedeće godine osnivaju prvu gimnaziju u Zagrebu, danas poznatu kao Klasičnu gimnaziju. Znači, sljedećih 150 godina (do ukidanja reda 1773. godine) mnoge su generacije razvijale visoku kulturnu i teološku svijest. Po Vladimiru Bayeru, upravo je to jedan od uzroka tolikog rasplamsavanja progona u kasnom 17. i 18. stoljeću.¹² U *Povijesti zagrebačkog kolegija jezuitskog reda (Historia Collegii Zagrabienensis Societatis Jesu)* postoji više bilježaka u kojima se govori o isusovačkoj umiješanosti u „protuvještičke“ aktivnosti, i to iz njihova vlastita pera, kronološki za svaku godinu, u obliku izvještaja. Primjerice, liječenje bana Nikole Frankopana

¹⁰ VUKELIĆ 2009, 32.

¹¹ VUKELIĆ 2009, 34-35.

¹² BAYER 1982, 273-280.

kojeg je jezuitski propovjednik Petar Ljubić 1620. godine izliječio od „tesalske“ čarolije kojom su ga začarale vještice. Za 1647. i 1648. godinu spominje se da su isusovci u obilasku Karlovca spalili mnoge heretičke i čarobnjačke knjige. Za 1652. godinu „Povijest“ spominje da su javno s propovjedaonica jezuiti poticali svjetovne organe vlasti na procese protiv čarobnjaka. Dalje se spominje (zapisuje Juraj Habdelić osobno) za godinu 1655. kako su jezuiti te godine odstranili mnoge amajlije i čarolije koje su sprječavale udane žene da začnu i rađaju. Također su otkrili i spalili neku zaključanu bravu zakopanu u zemlju, a koja je nekome više godina „uništavala brak“.¹³

4. Ferdinandeja

Godine 1656. objavljen je zakonik *Forma processus iudicii criminalis seu Praxis criminalis* koji je po donositelju zakona po caru Ferdinandu III. nazivan *Ferdinandeja*.¹⁴ Iako u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji nikad nije dobio zakonsku snagu, nakon što ga je isusovac Szentyvany preveo i tiskao 1687. godine važio je kao običajno pravo za Ugarsku, Hrvatsku i Slavoniju. Tako su naši sudovi dobili pisani dokument običajnog prava kojeg se imaju držati suci i magistrati pri presudama, pa je 1697. godine uvršten u Zbornik prava Ugarske i pripojenih zemalja (*Corpus iuris hungarici seu Decretum generale inlyti regni Hungariae partiumque eidem adnexarum*). Taj zakonik sveobuhvatno u detalje obrađuje postupak, ispitivanje i predlaže kako voditi sustav ispitivanja optuženih za čarobnjaštvo, vještičarenje i herezu.

5. Pitanje uzroka progona

Kako bilo da bilo, u tom „burnom“ 17. stoljeću i u početku 18. stoljeća Crkva u Zagrebu i nije imala razloga strahovati od nekih velikih strujanja kakvih je bilo u Europi toga vremena. Nije se morala boriti s reformacijom, Gradec i Kaptol nisu bili na izravnom udaru Osmanlija, nema heretičkih pokreta, nema bojazni od velikih pobuna. Gradec i Kaptol i njihovi posjedi, u to su vrijeme relativno malene, još uvijek takoreći ruralno-medijevalno urbane bogobojazne sredine koje se bave svojim poslovima i koje previše ne dotiču velike europske promjene u otkrićima, promjenama sustava i tehnologija. I jedno od velikih pitanja jest sljedeće: zašto se upravo u to doba toliko raširila opsesija suđenjima, linčovanjima i optuživanjima žena i muškaraca u svim životnim dobima zbog najmaštovitijih razloga poput optužbi za kugu, za uzimanje mlijeka, za let na metli, za vještičje

¹³ BAYER 1982, 273-280.

¹⁴ BAYER 1982, 561-567.

sabate, za čedomorstvo, za ubojstva, za preoblike u životinje, za odnose i ugovore s đavlom? Je li to zakašnjeli odjek ludila koje je hvatalo Europu u 15. i 16. stoljeću, ili je to bio jedan od načina kontrole puka kako im neke „modernije“ ideje ne bi padale na pamet? Ili je uzrok tomu, kako je predložio Bayer svojedobno, pretjerano razvijanje teološke svijesti koja je u svojoj neumjerenosti počela vidjeti magiju u svakom svakodnevnom prekršaju?¹⁵

Da je, kako pak Tkalčić predlaže, stvar bila samo u nepismenosti i neobrazovanosti priprostog puka ili nepismenih lokalnih plemića s pravom mača, još bi se mogle nekako shvatiti sporadični linčevi i seoske lomače kao pojave kakve se kroz čitavu ljudsku povijest mogu naići u zaostalijim sredinama. Međutim, studiozna mučenja i torture koju su predvodili obrazovani ljudi, od kojih su neki i studirali po Europi, govorili nekoliko jezika i bili načitani u sudskoj i ostaloj literaturi, koji su sjedili u gradskom senatu i bili sucima, magistratima, senatorima i gradskim kapetanima, nemaju povijesnog opravdanja doli to da su bili sudionici masovne psihoze u trajanju od stotinu i pedeset godina. Slično kao što smo mogli vidjeti u mnogim razdobljima ljudske povijesti, a prisjetimo se samo Njemačke u 20. stoljeću, opće psihoze izazivaju posvemašnju opsesiju nekom idejom, dok sadistički pojedinci koji imaju moć, kao i u ratnim sukobima, izbijaju na površinu kako bi zadovoljili svoje apetite. Tako i nije neobično vidjeti u jednom od izvještaja sa suđenja jednoj zagrebačkoj „vještici“ kako je svjedočila da joj je Vrag došao u tamnicu u obliku gradskog kaštelana i zaveo je.¹⁶

Naravno, kad jednom započne takav niz, najniže pobude u ljudima koriste svoje prilike. Većina optuženih i spaljenih žena o kojima sam istraživao bile su optuživane iz vrlo jednostavnih razloga: zbog muža koji ih se htio riješiti kako bi bio s ljubavnicom, zbog žene koja se htjela riješiti suparnice ili muževe ljubavnice, zbog odbijanja muškarca, zbog ljubomore na poslovnoj razini (nečiji obrt radi bolje od drugoga i slično), zbog novca, zbog alkoholiziranih halucinacija različitih „uglednih“ plemića¹⁷ ili uglednijih članova zajednice. Ponekad je bila riječ o narodnim travarkama i bobicama. No svi su razlozi klišeizirani u optužbi jer su se pogotovo na ispitivanju pod torturom ponavljali od suđenja do suđenja. Racionalno gledajući, čisto sumnjam da je i jedan posto tih optužbi bio istinit da bi se ijedna vještica dala uhvatiti da ima i desetinu tih fantastičnih moći koje su joj se pripisivale na suđenjima ili linčevima.

¹⁵ BAYER 1982, 246-251.

¹⁶ Riječ je o Kuljanki Margareti, osuđenoj na Gradecu 1733. godine.

¹⁷ Riječ je o optužbi gospođe Catherine, supruge Boltisara Jellachicha, protiv Barice Mihanović-Pisk i Marice Karlovčić između 1741. i 1743. godine.

6. Zaključak

Crkva kao duhovni pastir naroda uvijek se može opravdati kako je to bila stvar svjetovnih sudova i kako se ona nije imala pravo miješati. No, prema ovim predstavljenim izvorima i povijesno dokazanim činjenicama, vrlo je jasno da je u jednoj maloj sredini toga vremena Crkva imala glavnu kulturnu i moralnu ulogu. Što je svećenik rekao na propovijedi, većinom se tako i činilo, pogotovo ako su propovijedi bile poput ovih zabilježenih isusovačkih ili onih lokalnih župnika koji su tražili čišćenje svojih župa od vještica. To što bi na kraju procesa stajala ruka svjetovnoga predstavnika vlasti, grofa ili suca, čini se da nema nikakve veze s istinom. Ako svećenik kaže da je kuga pala na selo ili grad kao Vražje djelo vještice, sudac ili grof potruditi će se pošto poto pronaći tu vješticu. Bez obzira bila ona kriva ili ne, postat će žrtveni jarac jednoga praznovjernog straha koji je bio duboko usađen u svakoga. A taj strah nije došao toliko koliko se često misli iz narodnih, hrvatskih i slavenskih pretkršćanskih vjerovanja, već iz maštovitih srednjovjekovnih prijetnji paklom i Vragom. Zato nije čudno da je odluka sinoda u Trnavi odmah prihvaćena kao svjetovna i da je njemački zakonik o sudskom procesu (*Fernardeja*), koji sadrži sustavne metode ispitivanja i torture vještica, prihvaćen kao običajno pravo. Zato nije čudno da je, primjerice, u 1699. godini, godini najvažnijega mirovnoga sporazuma u hrvatskome ranom novovjekovlju, na Gradecu i Kaptolu spaljeno čak 50 žena, optuženih, mučenih i pogubljenih zbog čaranja. Procesi ispitivanja vještica prije suđenja i izvlačenja najzačudnijih priznanja pod mukama zbili su se za sudskih isljednika Ivan Khaylly i Đure Porte koji su od 1699. do 1704. godine radili u zagrebačkom području. Iako su brojke stradanja, statistički gledano, malene i opskurne, pogotovo prema velikim stradanjima u Europi, ne smije se smetnuti s uma da broj stanovnika na Gradecu, Kaptolu i njihovim feudalnim posjedima nije bio ogroman, pa je u stvari taj broj u kontekstu onoga doba stvarno bio velik.

S čisto objektivnog stajališta povijesti, nakon svega viđenog i proučenog, zaključno se vraćajući protutezom Tkalčičevoj tezi o „našoj domaćoj duhovnoj vlasti“ koja se nije „baš ni toliko, koliko je pod noktom crna, uplitala bila u progonoštvu vještica“,¹⁸ vrlo je jasno da je utjecaj Katoličke crkve, njenih redova, ali i svih razina crkvene hijerarhije, od biskupa do župnika, ipak bio neprijeporno velik i zamjetan i sveprisutan čitavim ovim obrađenim povijesnim razdobljem, umnogome doprinoseći fenomenu progona vještica i utječući na kulturnu i civilizacijsku svijest ovog prostora.

¹⁸ TKALČIĆ 1891, 90.

Bibliografija

- BAYER, Vladimir ³(1982), *Ugovor s Đavlom – procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, Zagreb: Informator.
- TKALČIĆ, Ivan Krstitelj (1891), Parnice proti vješticama u Hrvatskoj *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 103 (1891), 83-116.
- VUKELIĆ, Deniver (2009), *Svjatovna suđenja i progoni zbog čarobnjaštva i hereze te progoni vještica u Zagrebu i okolici tijekom ranog novog vijeka*, diplomski rad, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, mentor doc. dr. Zvezdana Sikirić Assouline.

Influence of Roman Catholic Church on civil witchcraft trials in Zagreb during the Early Modern Period

This article discusses some of the questions which appeared during the author's research for his final Master's paper in History at the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, under the title "Civil trials and prosecutions a sorcery, heresy and witchcraft in Zagreb during the Early Modern Period". In the beginning of this report primary goals of complete work are mentioned, so that the questions about Church's influence on those trials could be put to debate. The timeline is limited on two periods, earlier, from 1380 until 1611, and later, from 1611 until 1758. Furthermore, the author opens discussion about the threshold year of 1611 when The Church Synode of Trnava was held and the confirmation of conclusions stated at it by the Croatian Diet (with both sources quoted). Also, there is a word about Church influence on events outside of a rostrum which as a consequence had witch persecutions and other superstitions. The German codex, *Ferdinanda* (1656) is also mentioned. At its peak this report debates the influence of then newly arrived Church order of Jesuits in Zagreb in the year of 1606, and its effects on the 1611 events and later. Finally, it ends with a discussion about civil trials and their connections with the Church as an institution which had great cultural and moral influence on the daily life of Gradec, Kaptol and their surrounding areas, which is also one of topics researched.

Ključne riječi: Katolička crkva, Zagreb, Crkveni sinod u Trnavi, Hrvatski sabor, vještice, isusovci, Ivan Krstitelj Tkalčić.

Keywords: Catholic church, Zagreb, Church Synod in Trnava, Croatian Diet, witches, Jesuits, Ivan Krstitelj Tkalčić.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 41

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

ZAGREB 2009.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 41

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Damir Boras

Glavni urednik

Borislav Grgin

Uredništvo

Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Računalni slog

Boris Bui

Lektura

Ivan Botica

Tisak

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u studenome 2009. godine

Naklada

400 primjeraka